

ARAŞTIRMACI VE YAYINCI OLARAK E. BÜYÜKELÇİ ÖMER ENGİN LÜTEM

(RET. AMBASSADOR ÖMER ENGİN LÜTEM
AS A RESEARCHER AND PUBLISHER)

Dr. Bilâl N. ŞİMŞİR
Emekli Büyükelçi, Tarihçi

Özet: Türkiye’de Ermeni sorunu konusunda yapılan uzun soluklu çalışmalar çok azdır. 10 yıldır yayın hayatına devam eden E. Büyükelçi Ömer Engin Lütem’in editörlüğündeki Ermeni Araştırmaları Dergisi, bu alanda var olan boşluğu doldurmaktadır. Makalede, Lütem’in bürokrat olarak DıŐıŐleri Bakanlığı’nda görev aldığı yıllardan itibaren hem Ermeni sorunu hem de Bulgaristan’daki Türk varlığının korunması için yaptığı çalışmalar incelenirken, bir nevi biyografisi de okuyuculara sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ermeni Sorunu, Bulgaristan, Ömer Engin Lütem

Abstract: The numbers of lasting research on the Armenian Question in Turkey are very few. The Ermeni Araştırmaları (Armenian Studies) Journal under the editorship of Ret. Ambassador Ömer Engin Lütem, who is continuing his publishing life for 10 years now, fills in the gap existing in this area. While this article examines Lütem’s practices towards the Armenian Question and protecting Turkish presence in Bulgaria since the years he worked in the Ministry of Foreign Affairs as a bureaucrat, it also somewhat presents a biography of him to the readers.

Key Words: Armenian Question, Bulgaria, Ömer Engin Lütem

Emekli Büyükelçi Ömer Engin LÜTEM’ in, Ankara’da, Türkçe ve İngilizce olarak yayınlamakta olduğu Ermeni Araştırmaları / Review of Armenian Studies adlı bilimsel dergisi onuncu yılını doldurmuş. Dile kolay on yıl. Hemen her sayısı 200-300 sayfalık bir kitap gibi dolgun çıkan, dünya kataloglarına girmiş ve kaynak olarak kullanılan böyle bir dergiyi aksatmadan yaşatmak, hiç kolay bir iş değildir. Bu zor işi başarmış olan, dergiyi çıkaran Lütem ‘i yürekten kutlar ve dergiye daha nice nice on yıllar dilerim.

Okuyucuları, Büyükelçi Lütem'i belki bu derginin her sayısında çıkan "Olaylar ve Yorumlar" başlıklı seri makalelerinden tanımışlardır. Derginin onuncu yılını kutlarken, bu yayının arkasındaki ismi, yani, Lütem'i de okuyuculara biraz tanıtmak yerinde olur. Bunu yapmaya çalışacağım.

Ömer Engin LÜTEM, çok yönlü bir insandır, ama benim için o, önce sınıf arkadaşımıdır. İkimiz de Türkiye Cumhuriyeti'nin 10. yıldönümü coşkuyla kutlanırken doğmuşuz, yani 1933 yılında. İstanbul'un fethinin 500. yıldönümü kutlanırken (1953'te), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne girdik. Biz üniversiteye girdikten birkaç hafta sonra, Ankara'da Anıtkabir'in resmi açılışı yapıldı. Atatürk'ün nâşi, geçici kabri Etnografya Müzesi'nden alınarak Anıtkabir'e taşındı. Görkemli bir tören yapıldı. Bizler heyecanla sabahın erken saatinde Anıtkabir önüne gidip, o unutulmaz geçit resmini izledik, seyrettik.

Üniversiteye girdiğimizde ikimiz de 20 yaşında idik. Fakültenin sütunlu mermer salonunda dolaşırken içimden bir Rumeli türküsü mırıldanıyordum: "*İkimiz de bir boydayız, biz delikanlıyız.*" Ömer incecik bir fidan gibiydi. Şimdi bakıyorum da, asırlık bir çınar olup çıkmış! Ama aktif Büyükelçilik görevindeki gibi, her sabah giyinip kuşanıp ve kravatını takıp işe giden, birçok işe yetişen, yazan, üreten gıpta edilecek, örnek alınacak bir ulu çınar!

Üniversiteye girdiğimiz yıl Türkiye nüfusu 23 milyon kadardı. Nüfus az, üniversiteye giren de çok az. YÖK yok, merkezi sınav sistemi yok, hatta giriş sınavı da yoktu. Yalnız iki fakülte sınavla öğrenci alıyordu. Biri İstanbul Teknik Üniversitesi mühendislik bölümü, diğeri Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, yani Mülkiye.

Mülkiye Ankara'da ve İstanbul'da giriş sınavı yapıyor, bir yılda en fazla 150 öğrenci alıyordu. Biz İstanbul'da sınava girdik. Ömer, Galatasaray Lisesi'ni bitirip Mülkiye sınavına gelmiş; ben Bulgar gimnazyumunda okuyup lisenin yalnız son sınıfını Türkiye'de tamamladıktan sonra aynı sınava girdim. Mülkiye sınavını kazanamazsam diye, gidip İstanbul Hukuk Fakültesi'ne de kaydımı yaptırmıştım. Kayıt olmak gayet kolay. Lise diplomanızın örneğini bir dilekçeye ekliyor, dilekçeye 16 kuruşluk pul yapıştırıyor ve gidip bunu fakülte sekreterliğine veriyorsunuz, hemen fakülteye kaydınız yapılıyor; pasonuzu alıyorsunuz, rozeti de yakanıza takıp çıkıyorsunuz.

Mülkiye hariç, öteki fakültelere giriş işlemi bu kadar basit ve kolay idi. Ben de yakamda rozetimle hukuk öğrencisi olarak bir ay kadar İstanbul'da dolaşmıştım. Lütem, Mülkiye'ye gireceğinden herhalde emindi ki, başka bir fakülteye kaydını yaptırmaya gerek duymamıştır sanırım.

1953 yılında girdiğimiz Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden 1957 yılında çıktık. Mülkiye tarihine bakıyorum, o yıl bizim Fakülte 144 mezun vermiş: İdari Şubeden 51, Mali Şubeden 79 ve Siyasi Şubeden 14 mezun: Toplamı 144. Malum, İdari Şube'den valiler, Mali Şube'den bankacılar, maliyeciler vs. çıkıyor. Seçme sınavıyla girilen Siyasi şubeden de hariciyeciler, elçiler. Bizim sınıftan da 5 büyükelçi çıkmıştır: Fakülte numaralarına göre:

1003 Nüzhet KANDEMİR,

1011 Ömer Engin LÜTEM,

1037 Tanşuğ BLEDA

1113 Yalçın TUĞ

1134 Bilâl ŞİMŞİR

Kısa Özgeçmişi

1970 yılında basılmış olan Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler adlı kitapta (VI. Cilt, s. 3850), Ömer Engin LÜTEM'in özgeçmişinin ilk bölümü şöyle veriliyor:

“Tıp Fakültesi mezunu ve Kulak-Burun-Boğaz Mütahassısı Askeri Tabib Dr. Tevfik LÜTEM ile Fikret LÜTEM hanımın oğludur. 1933'te İstanbul'da doğdu. 1953'te Galatasaray Lisesi'ni “pekiyi” derecede bitirdi. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden mezuniyetini müteakip, Aralık 1957'de açılan sınavı kazanarak Dışişleri Bakanlığı Aday Meslek Memurluğu'na atandı. Temmuz 1958'de Üçüncü Kâtipliğe yükseldi. Ocak 1959'da silâh altına alındı; Haziran 1960'da yedek teğmen rütbesiyle terhis edildi ve Dışişleri Bakanlığı Ekonomik İşler Dairesi'nde 2. Kâtiplik görevine döndü. 1961'de Strasbourg'da Avrupa Konseyi nezdindeki Türkiye Daimi Delegeliğinde 2. kâtipliğe; 1963'te Münih Başkonsolosluğu'nda Maiyette Konsolosluğa, 1966'da Merkez'de Siyaset Planlama Grubu'nda Ortaelçilik Başkâtipliğine getirildi...”

Kitap burada bitiyor, biz devam edelim:

Lütem, 1968-1971 yıllarında Libya Büyükelçiliği'nde Başkâtip ve Müsteşar; 1971-1973 yıllarında Roma Büyükelçiliği Müsteşarı, 1973-1975 yıllarında Merkezde Personel ve İdari İşler Genel Müdür Yardımcılığı görevlerinde bulunduktan sonra 1975 yılında Köln Başkonsolosluğu'na atandı. 1979 yılında Dışişleri Bakanlığı Personel Genel Müdürü, 1981 yılında ise İstihbarat ve Araştırma Genel Müdürü olarak görev yaptı.

1983 yılında Sofya'ya Türkiye Büyükelçisi olarak atandı. 1989-1992 yıllarında

Dışişleri Bakanlığında Müsteşar Yardımcılığı yapan Lütem, 1992-1995 yıllarında Vatikan nezdinde Büyükelçi ve 1995-1997 yıllarında ise Paris’te, UNESCO nezdinde Türkiye Daimi Temsilcisi olarak görev yaptı. 1998 yılında emekli oldu.

Sofya Büyükelçisi

Lütem, Sofya’da altı yıl büyükelçilik yapmıştır (1983-1989). Bu altı yıllık dönem, Lütem’in meslek yaşamından çok önemli bir yer tutar. Biraz açalım.

Büyükelçi Lütem, 28 Eylül 1983 günü Sofya’ya varmış. Büyükelçiler, kendi devlet başkanlarından gönderildikleri ülkenin devlet başkanlarına, atandıklarını bildiren, bir mektup götürürler. “Güven mektubu” denen bu nâmenin muhatabı devlet başkanına sunulmasından sonra büyükelçi o ülkede resmen görevine başlar.

Büyükelçi Lütem, Sofya’ya varınca fazla beklemeden, bir hafta sonra, 5 Ekim 1983 günü yüksek huzura çıkmış ve güven mektubunu Bulgar Devlet Başkanı Todor Jivkov’a sunmuştur. Sunduğu Güven Mektubunun örneği şudur:

“Türkiye Cumhurbaşkanı Kenan Evren’den

Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Devlet Konseyi Başkanı

Ekselans Todor Jivkov’a

Değerli ve Büyük Dost,

Türkiye Cumhuriyeti ile Bulgaristan Halk Cumhuriyeti arasında esasen mevcut olan dostluk bağlarını devam ettirmek ve daha da sıkılaştırmak arzusu ile Bay Ömer Engin LÜTEM’i Ekselansları katına olağanüstü ve tam yetkili Büyükelçi olarak atamağa karar verdim.

Kendisini ayırt eden değer ve nitelikler ve bugüne değin gösterdiği yetenek ve dirayet, verilen yüksek görevi, Ekselanslarının da güvenini kazanacak şekilde, yerine getirmek için üstün gayret göstereceği hususunda bana tam güven vermektedir.

Bu inançlıdır ki, kendisini iyi karşılamalarını, gerek kendi adıma, gerek Cumhuriyet Hükümeti adına yapacağı bütün bildirilere, özellikle Ekselanslarının mutlulukları ile Bulgaristan’ın refahı için beslediğim yürekte ve dostça duyguları ve dileklerimi ifade ederken söyleyeceklerine güvenilip inanulmasını Ekselanslarından rica ederim.

Ankara'da Bin Dokuz yüz Seksen üç Yılı Temmuz Ayının Yirmi dokuzuncu Günü Düzenlenmiştir.

(İmza) Kenan Evren

(Mühür)

Dışişleri Bakanı

(İmza)

İlter Türkmen”

Cumhurbaşkanı Evren, ben Büyükelçi Ömer Engin LÜTEM'e “güveniyorum” diyor ve Jivkov'a,”siz de ona güvenin ve inanın” diyor. Mektuba bu nedenle “Güven mektubu” deniyor, eskiler “itimatname” derlerdi.

Lütem, bu mektubu Jivkov'a nasıl sunduğunu şöyle anlatıyor:

“5 Ekim 1983 saat 16.30 sularında Protokol Şef Yardımcısı Çolakov, Sovyet yapımı ‘Çayka’ marka otomobili ile Büyükelçilik konutuna gelerek beni aldı ve Devlet Konseyi'ne götürdü. Büyükelçilik mensupları da otomobilleriyle bizi izlediler.

Kortejimiz Devlet Konseyi binasının ana kapısında durdu. Kapının karşısında cadde üzerinde merasim kıtası yerini almıştı. Arabadan indiğimde Protokol Şefi Cibrov tarafından karşılandım. Beraberce merasim kıtasına yürüdük. Bulgar sancağının karşısında durduk. Bulgar milli marşı çaldı. Sancağı selâmladım ve kıtayı teftiş etikten sonra Protokol Şefi ile birlikte binaya girdim. Büyükelçilik mensupları da bizi takip ettiler. İlk katta bir odada on dakika dindendik.

Az sonra buyur ettiler. Koyu renk mermerden yapılmış gayet geniş ve gösterişli bir merdivenden ağır ağır çıktık. Gözüme ilk çarpan çok büyük ve çok ışıklı bir avize oldu. Avizenin altında yaşlı, orta boylu, şişmanca, saçları dökük, kalanları ise sarı ile turuncu arasında bir renge boyanmış bir kişi duruyordu. Bulgaristan Komünist Partisi Genel Sekreteri ve Devlet Konseyi Başkanı Todor Jivkov.

Jivkov'un karşısında, üç dört metre mesafede durdum. Çalışma arkadaşlarım da arkamda kıdem sırasına göre dizildiler. Jivkov'a, ‘Sayın Devlet Başkanı, Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçisi olarak Bulgaristan Halk Cumhuriyetine atandığıma dair güven mektubumu size takdim etmekten şeref duyurum’ dedim ve mektubu içeren zarfı kendisine verdim. Sözlerim Bulgarcaya çevrilirken

televizyon kameralarının ışıkları yandı, fotoğrafçıların flaşları patladı. Jivkov teşekkür ederek zarfı aldı. Sağda arkasında duran Dışişleri Bakanı Mladenov'u bana tanıştırdı. Sol arkasında duran Devlet Konsey Sekreteri Nikola Manolov'u da bana takdim etti. Bilahare içerde odasına geçtik.

Akşam televizyon bu sahneyi olduğu gibi verdi. Ayrıca benim Jivkov'a yaptığım konuşmadan ve Jivkov'un bana verdiği cevaptan da parçalar okudu. Ertesi gün bu konuşmalar basında tam metin olarak yayımlandı. Benim özgeçmişim de verildi.

Türkçe eğitim veren okulları Bulgar okullarıyla bileştirilerek Türkçe eğitimi ortadan kaldırmıştı.

Basında yazılmasına ve televizyonda söylenmesine rağmen, karşılıklı konuşma yapmamıştık. Ben konuşma metnini hazırlayarak Dışişlerine teslim etmişim. Güven mektubu töreni sonunda da bana, bir zarf içinde, Jivkov'un yaptığı farz edilen cevap konuşmasının metnini vermişlerdi. Böylelikle yaşlanmakta olan devlet başkanını bir külfetten kurtarıyorlar, ancak aynı

zamanda protokolün gereğini de yapmış oluyorlardı.”¹

Büyükelçimiz, Jivkov'un önünde yapmayı tasarladığı konuşma metnini hazırlarken epeyce düşünmüş. Çünkü iki ülke arasında 1982 ve 1983 yıllarında Devlet Başkanları düzeyinde ziyaretler yapılmış olmasına rağmen, Türk-Bulgar ilişkilerinin kötüye gittiğini görmüştür. Bu yüzden, gayet nazik, ancak beylik ifadeler taşıyan bir konuşma metni hazırlamakla yetinmiştir. Lütem' in Sofya Büyükelçiliği görevi böyle başladı. Tarih 5 Ekim 1983.

Büyükelçimiz, göreve başlar başlamaz, Bulgaristan Türklerinin azınlık hakları sorununa eğiliyor. Çünkü Türkiye ile Bulgaristan arasında imzalanmış bulunan ve hâlâ geçerli olan anlaşmalara göre, Bulgaristan'daki soydaşlarımız ahdi azınlık statüsündedir, onların azınlık hakları antlaşmaların güvencesi altındadır. Ama Bulgar yönetimi antlaşmaları ayaklar altına alarak soydaşların azınlık haklarını çiğnemektedir. Örneğin Türkçe eğitim veren okulları Bulgar okullarıyla bileştirilerek Türkçe eğitimi ortadan kaldırmış ve 150 bin kadar Türk çocuğu anadilde öğrenim görme hakkından mahrum bırakmıştı. Jivkov yönetimi daha da ileri giderek, Bulgaristan Türklerini toptan eritip ortadan kaldırmaya yönelmişti.

Bulgar yönetimin bu akıl almaz politikası yüzünden Türkiye ile Bulgaristan arasında çetin bir kriz patlak vermek üzereydi.

1 Ömer E. Lütem, *Türk-Bulgar İlişkileri*, 1983-1989, Cilt I: 1983-1985, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara: 2000, s.87-88.

Bulgaristan Türk Azınlığı Sorunu Patlak Veriyor

Lütem, “Göreve başladıktan yaklaşık iki ay sonra Kırcaali bölgesinden Türk isimlerinin Bulgar isimleri ile değiştirildiğine dair alınan şikâyetlerde bir artma görüldü, bunları bakanlığa bildirdik. Aynı şikâyetler, göçmen kökenli vatandaşlarımız tarafından da Türkiye’de ilgili makamlara ulaştırılıyordu” diyor ve devam ediyor:

“İki yönden gelen haberler Ankara’ya harekete geçirdi. Kasım 1983 sonlarına doğru Ankara’da ilgili kuruluş temsilcileri üst düzeyde bir toplantı yaparak, Türklerin isimlerinin değiştirildiğini, gelenek ve göreneklerinin ortadan kaldırılması gayretlerinin sürdüğünü, bu asimilasyon politikasına resmi ziyaretler arifesinde bir süre ara verildiğini, sonra tekrar devam olduğunu saptadı. Bu baskı politikası hakkında bilgi verilmesi ve söz konusu faaliyetlerin durdurulması veya azaltılması için ne gibi resmi önlemler alınabileceğinin Sofya Büyükelçiliğine sorulmasına karar verildi.

Bu talebe 26 Kasım 1983’te çok uzun bir cevap verdim. Asimilasyon politikasının geçirdiği safhaları saydım. Soydaşlarımızın hukuki ve ahdi durumunu, nüfus yapısını, eğitim düzeylerini açıkladım. Baskıların durdurulmasını istemekle bir yere varılmadığını, o itibarla Bulgarları durdurmaya icbar edecek yeni yöntemler aramamızın gerektiğini belirttim. Asimilasyon politikasının geçirdiği safhaları saydım. Soydaşlarımızın hukuki ve ahdi durumunu, nüfus yapısını, eğitim düzeylerini açıkladım.”²

Lütem, bu ayrıntılı bilgilerden sonra, soydaşlarımız aleyhindeki faaliyetlerin önlenmesi veya azaltılması için yeni bazı önlemler alınmasını Ankara’ya önerdiğini ve önerdiği önlemlerin daha sonra Türkiye tarafından uygulandığını belirtiyor.

Lütem’in kitabından alıntılar:

“Aralık ayı (1984) başlarında aldığımız şikâyet sayısı, 1984’ün diğer aylarından daha fazlaydı. Artık ortada münferit olaylar yoktu. Güneyde yaygın bir şekilde isim değiştirme harekâtı denemeleri yapıldığı kanaatine vardık. Aralık ayının ikinci yarısında gerçekten bu harekât başladı ve yaklaşık iki hafta içinde bitirildi. Uygulanan yöntem şuydu: Köylerin etrafı milis (polis) ve gerektiği takdirde ordu birlikleri tarafından sarılıyordu. Yer yer tanklar ve köpekler de bu kuşatmaya katılıyordu. Köye giriş çıkış yasaklanıyor, Bulgar memurlar ev ev dolaşarak gönüllü isim değiştirme listelerini dağıtıyorlar ve kişilerin bir Bulgar ismi seçmelerini istiyorlardı. Seçenlere hemen yeni kimlikler veriliyordu. Tüm köy isim değiştirdikten sonra kuşatma

2 Lütem, *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989*, Cilt I, s. 157.

kaldırılıyordu. Tabii mukavemet edenler oluyordu. Ancak direnenler, en azı dayak olmak üzere, şiddetle ve hunharca tepki görüyordu. İbret olsun diye kızların ırzına geçildiği de alınan haberler arasındaydı. Bu arada polisle itişmeler çatışmaya dönüşüyor, çoğunluğu Türklerden olmak üzere ölüm vakaları olduğu duyuluyordu. Şehir ve kasabalarda ise başka taktik uygulanıyor Türkler teker teker belediyeye çağırılıyor, orada dilekçe imzalatılıyor ve yine orada kendilerine Bulgar ismi veriliyordu.

Kısacası bir isim değiştirme kampanyası ile karşı karşıladık. Bu kampanya tüm Güney Bulgaristan'ı sarmıştı, bir program ve bir sistem dâhilinde gerçekleştiriliyordu.

Aralık ayının ortalarında zorla isim değiştirmeler büyük yoğunluk kazanınca, bakanlığa haber vermenin ötesinde, ikaz etmek mecburiyetinde kaldım 17 Aralık'ta gönderdiğim bir telgrafta duruma kısaca değinip Bulgaristan'da vahim olaylar cereyan ettiğinde şüphe olmadığını belirttim. 1984 yılı içinde isim değiştirmelerle ilgili olarak Bulgar yetkililerine birçok uyarıda bulunduğumuzu hatırlattım. Bu uyarılar dikkate alınmadığına göre, bundan böyle girişimlerimizin üslup ve içeriğinin değiştirilmesi ve soydaşlarımıza eziyet edilmeye devam olunursa bunun bazı nahoş sonuçları olacağıın Bulgarlara üst düzeyde anlatılması gerektiğini yazdım.

İzin alarak 24 Aralık'ta Ankara'ya gittim. Müsteşar Necdet Tezel' i ve Bakan Halefoğlu' nu gördüm. Herkesin konunun ciddiyetini ve önemini müdrik bulunduğunu, ancak o safhada ne yapılabileceği üzerinde en üst düzeyde tereddütler mevcut olduğunu ve Ankara'nın sessizlik ve hareketsizliğinin bu tereddütten ileri geldiğini gördüm. Bakanımız Halefoğlu, geçmişte Jivkov ile Kenan Evren arasında yakın denilebilecek ilişkiler göz önünde tutularak, Evren'den Jivkov'a bir mesaj gönderilmesine karar verildiğini bana söyledi.”³

Cumhurbaşkanı Kenan Evren, Ocak ayında Sedat GÜNERAL ve Baki İLKİN eliyle Jivkov'a yazılı bir mesaj gönderiyor. Mesajında Evren, Bulgaristan'daki Türklerin isimlerinin zorla değiştirilmesine ilişkin olarak son zamanlarda çok sayıda şikâyet aldığını, bunların basına yansıdığını ve Türk-Bulgar ilişkilerine gölge düşürme tehlikesini taşıdığını söylüyor. Türklere yapılan muamelenin Bulgar hükümet politikasının bir sonucu olmayıp mahalli idarecilerin bir uygulaması olduğunu zannettiğini belirtiyor ve Jivkov ilgilendiği takdirde sorunun çözümleneceğinden emin olduğunu vurguluyordu. Sedat Güneral mesajı 11 Ocak 1985 Cuma günü Jivkov'a elden sunuyor.

3 Lütem, *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989*, Cilt I, s.168-170.

Jivkov bildiğini okuyor; zorla isim değiştirme kampanyasını daha da hızlandırıyor ve mesajın ardından bu defa Kuzey Bulgaristan'daki yoğun Türk bölgelerine darbeyi indiriyor.

Büyükelçi Lütem devam ediyor:

“Bulgarların kampanyadan vazgeçmeye niyetlerinin olmadığı görülüyordu. Bakanlığa 21 Ocak'ta (1985) bir telgraf göndererek Güneral misyonundan bu yana isim değiştirme faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi verdim. En üst düzeyde yapmış olduğumuz bu girişime rağmen Bulgarların tutum değiştirmedeğini şüpheye mahal bırakmayacak şekilde yazdım. Böyle devam ettiği takdirde bir süre sonra Bulgaristan'da Türk azınlığından bahsetmenin mümkün olmayacağını da vurguladım. Bu telgrafıma bir tepki gösterilmedi.

Ocak ayı sonuna gelindiğinde isim değiştirme kampanyası şu manzarayı gösteriyordu: Kırcaali bölgesinde isim değiştirmeleri tamamlanmış ve bazı kişilerin direnmeleri de kırılmıştı. Kırcaali'ye giden tüm yollar tutulmuş ve kontrol noktaları kurulmuştu. Ayrıca bu bölgede çok sayıda polis ve asker vardı.

Güney'de Hasköy ve Filibe'de isim değiştirmeleri, birkaç istisna ile tamamlanmıştı.

Güney Doğu'da Burgaz bölgesinde Ocak ayının ilk on gününde Türk isimlerinin tamamı Bulgarlaştırılmıştı.

Kuzeydoğu Bulgaristan'da, Deliorman denen ve Türklerin yoğun olarak yaşadıkları bölgede, isim değiştirmeler Ocak ayının ikinci haftasının ortalarına doğru başlamıştı. Güneral'in geldiği günlerde bu işlemler sürüyordu. Gittikten sonra, 18 Ocak'tan itibaren şiddetlenerek devam etti. Ocak ayı sonunda bu büyük bölgenin yaklaşık yarısından fazlasında isim değiştirmeler bitirilmişti.

Soydaşlarımız isim değiştirmelerine karşı çok direndiler. Yer yer polis ve askerlerle çarpışmaktan çekinmediler. Ölenler ve yaralananlar olduğuna dair haberler aldık. Yabancı gazetede de ölü ve yaralılara ait haberler verdiler. Türk basını da, yabancı basından alarak, ölenlere ait bazı rakamlar verdi. Ancak her türlü ölçüyü aşan rakamlar yayınlandığı da görüldü. Meselâ Tercüman 12 Şubat 1985'te 2500 kişinin öldüğünü iddia etti.

O günlerde gerçeğin ne olduğunu saptamak son derece zordu. Zira Bulgarlar,

değil Türkiye Büyükelçiliğine, hiçbir yabancı kuruluşa bu bölgede inceleme yapmak müsaadesi vermiyorlardı.”⁴

Bulgaristan’a Karşı Yeni Politikanın Belirlenmesi

Turgut Özal Hükümeti, Şubat 1985’te, Bulgaristan’a karşı izlenecek yeni politikanın saptanmasına yöneliyor. Bu amaçla Türkiye’nin Sofya Büyükelçi Lütem’ in Ankara’ya çağrılması ve 18 Şubat’ta yapılacak Bakanlar Kurulu toplantısına bilgi vermesi kararlaştırılıyor. Lütem Ankara’ya geliyor. 18 Şubat günü Bakanlar Kurulu toplantısından önce, Başbakan Özal’ın başkanlığında, ilgili bakanlar ile kuruluş temsilcilerin katıldığı bir toplantı yapılıyor, ondan sonra Bakanlar Kurulu toplantısına geçiliyor. Lütem, her ikisine de katıldığı bu toplantıları, kitabında şöyle anlatıyor:

“18 Şubat 1985: Saat 13.30’da Başbakanlıkta, Başbakanın başkanlığında, ilgili bakanlar ile kuruluş temsilcilerinin katıldığı bir toplantı yapıldı.

Toplantıda soydaşlarımızın durumunu ayrıntıları ile inceleyen, baskıları izah eden bir rapor ile iki ülke ilişkilerini açıklayan ve bu alanda bazı önlemler teklif eden başka bir rapor okundu. Bu raporların, olayları inceleyen bölümleri, bizim Sofya’dan verdiğimiz bilgilere dayanıyordu. Özellikle isim değiştirme konusunda sadece bizden gelen bilgilere yer verilmişti. Anlaşılan diğer devlet dairelerinde fazla bilgi yoktu. Oysa biz, son derece güç şartlar altında çalışıyor, sonuç olarak hemen her şeyi öğreniyor, ama bazen geç kalıyorduk. Okunması çok uzun süren bu raporlarda yer alan öneriler, kısa olarak şu şekilde özetlenebilir:

“Bu konunun iç ve dış basında canlı tutulmasına gayret edilmesi, TRT’nin yapmakta olduğu yayınları arttırması, yabancı basının olayları yerinde incelemeye teşvik edilmesi, soydaşlarımızın geçmişine, kültürüne ve sanatına dair bilinçli yayınlar yapılması, Avrupa ülkelerine göç etmiş soydaşlarımızın buldukları ülkelerde bu konuda yayın yapmalarına çalışılması,

“Diğer ülkelerle yapılan temaslarda ve uluslararası kuruluşlarda soydaşlarımız konusunun açılması, yapılan baskı ve eziyetlerin İslâm ülkelerinde yaygın bir şekilde duyurulmasına çalışılması,

“Türkiye’ye göç etmiş soydaşlarımızın Bulgaristan’daki yakınlarıyla ilgi ve ilişkilerini sürdürmelerinin sağlanması,

4 Lütem, *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989*, Cilt I, s. 183-184

–Bulgaristan’daki soydaşlarımızın kültürel değişim programları ve sportif temaları aracılığıyla, Bulgaristan’daki fuarlara katılınması ile parçalanmış ailelerin ziyaretinin sağlanması yoluyla ve Bulgaristan’daki Türk eserlerinin korunmasına çalışılmasıyla Türkçe ve Türk kültürü ile ilgilerinin devamının sağlanması ve maneviyatlarının yükseltilmesi,

– Yeni bir göç anlaşması yapılması,

–Ekonomi alanında Bulgaristan’a ekonomik menfaat sağlayarak bu ülkenin Türkiye’ye karşı tutum almaktan alıkonulması; buna imkân olmadığı takdirde Bulgaristan’a bağımlılık yaratan ekonomik ilişkilerin tasfiyesi öngörüliyordu.

Raporun okunması bittikten sonra Başbakan bana bazı sorular yöneltti. Bunları cevaplandırdım. Bilahare Başbakan alınabilecek önlemlerle ilgili kendi görüşlerini dile getirdi..”⁵

Lütem, Cumhurbaşkanı Evren’in Huzurunda

Başbakanlıktaki toplantı devam ederken, Cumhurbaşkanı Kenan Evren, Büyükelçi Lütem’i yanına çağırıyor.

“Toplantıdan hemen sonra gittim ve saat 17’da kabul olundum. Cumhurbaşkanı bana olayların neden birden yoğunluk kazandığını sordu. Bulgarların, isim değiştirme yolu ile Türkleri Bulgarlaştırmaya çok önceden karar vermiş ve bunun hazırlıklarını da gizlice yapmış olduklarını, kimlik kartlarının değiştirilmesini bahane ederek bu işi çabucak bitirmeyi planladıklarını, ancak esas nedenin şu sıra Türkiye’yi müdahale edemeyecek veya ciddi direniş gösteremeyecek kadar zayıf bulmaları olduğunu söyledim. Cumhurbaşkanı, yüzünde sıkıntılı bir ifade ile dinledi.

Bilahare Güneral aracılığıyla göndermiş olduğu mesajın neden etkili olmadığını sordu. Diplomatik bir dille kaleme alınan, soruna ılımlı şekilde yaklaşan ve olayların sona erdirilmesi için ricada bulunan bu mesajı yumuşak bulduklarını zannettiğimi, nitekim mesajdan sonra olaylarda belli bir artış görüldüğünü, hatta Jivkov’un Güneral’ i bir kapıdan uğurlarken öbür kapıdan ‘Bu işi süratlendirin’ talimatını verdiğinin bile akla geldiğini söyledim. Cumhurbaşkanı yüzü daha da asıldı.

Yanımdan çıktığım vakit üzgündüm.”⁶

5 Lütem, *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989*, Cilt I, s.225-226.

6 Lütem, *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989*, Cilt I, s. 230.

Büyükelçi Lütem Bakanlar Kurulu Toplantısında

18 Şubat 1985 günü akşamüzeri Bakanlar Kurulu toplanıyor. Bu toplantıda Bulgaristan'la ilişkiler hakkında görüşleri alınmak üzere Ankara'ya çağırılmış olan Büyükelçi LÜTEM anlatıyor.

“Aynı gün saat 18’de Bakanlar Kurulu’na çağırıldım. Uzun bir masanın bir ucunda Başbakan, diğer ucunda Mesut YILMAZ oturuyordu. Yılmaz bana yanında yer göstererek, kendisinin tarihi gelişmeler hakkında Bakanlar Kurulu’na izahat vermiş olduğunu söyledi ve benden bugünkü durumu anlatmamı istedi. Bakanlar Kurulu’nda yaklaşık kırk beş dakika aralıksız konuştum.

Bulgaristan’a komünizmin yerleşmesinden önce Türklerin güçlüklerle de olsa, kültürlerini, örf ve adetlerini muhafaza edebildiklerini, kendilerine ait okulları ve vakıfları olduğunu, komünist rejimle birlikte ise, yavaş yavaş, ancak devamlı bir şekilde baskı altına alındıklarını, önce Türk okullarının Bulgar okulları ile birleştirildiğini, daha sonra okullardan Türkçe derslerinin kalktığını ve hemen arkasından da, pek sistemli olmamakla beraber, soydaşlarımızı Bulgar olmaya ikna etmek çalışmalarının başladığını, meselâ bir soydaşımızın devlet dairesine işi düştüğünde genellikle kendisine ismini değiştirmesinin teklif edildiğini, bu gibi usullere bilhassa Güney Bulgaristan’da ve Pomaklarla akrabalığı olanlar için başvurulduğunu, ancak, birkaç istisna hariç, bunların sonuç vermediğini söyledim. Bu arada daha önce Pomaklar ve Çingenelerin isimlerinin zorla değiştirilmiş bulunduğuna göre, Türkler için de bir gün zor kullanılacağına önceden tahmin olunabileceğini belirttim.

Diğer yandan komünist idarenin Türkleri mümkün olduğu kadar siyasi yaşam dışında tutmaya da özen gösterdiğini, nüfusun yüzde 10’nu teşkil etmekle beraber Politbüroda Türk bulunmadığını, 192 kişilik Merkez Komitesi’nde bir Türk olduğunu, Devlet Konseyi’ndeki 20 üyelikten birinin Türk’e verildiğini, Türklerden bakan, bakan yardımcısı, genel müdür ve general olmadığını, eğitim düzeyleri düşük olduğundan Türklerin mesleklerinde nadiren yükselebildiklerini ifade ettim. Buna mukabil Türklerin ücret bakımından bir ayrıma tabi tutulmadıklarını söyledim.

Türklerin sayısı hakkında Türk gazetelerinde, adeta açık arttırma varmış gibi, gitgide artan rakamlar yayınlanmakta olduğunu, Bulgaristan’da 1965 yılından sonra etnik esasa göre rakam yayınlanmadığını, Bulgar istatistiklerine göre yıllık % 2 artış üzerinden yaptığımız bir araştırmaya göre Türklerin sayısını yaklaşık 1 milyon olarak bulduğumuzu, Bulgar istatistikleri

kasten sayıyı eksik göstermiş olsa ve artış hızı % 2'nin üzerinde de bulursa bu rakamın bir buçuk milyonu aşmasına ihtimal vermediğimi belirttim.

Bilahare 1984 yılı olaylarına değinerek, hiç kimsenin beklemediği bir sırada, kuvvete başvurarak isim değiştirmelerine başlandığını, bunun çok büyük bir azim ve süratle yürütüldüğünü, yer yer direnmelere rağmen Güney Bulgaristan'da Aralık sonunda tüm isimlerin değiştirildiğini, bilahare Burgaz ve Deliorman bölgelerinin ele alındığını, Burgaz bölgesinin Ocak ortalarında tamamlandığını, Delorman'daki isim değiştirmelerin ise Şubat sonundan önce bitirilmesinin beklendiğini, sonra sıranın şehirlere geleceğini, ancak şehirlerde yaşayan Türklerin sayısı fazla olmadığından buradaki işlemlerin daha kolay tamamlanabileceğini söyledim ve artık olayı bitmiş olarak görmek gerektiğini belirttim. İç ve dış basında isim değiştirmeler sırasında çok sayıda insan öldüğünden bahsedildiğini söyledim.

Delil ele geçirilmemekle beraber ölüm dahil bazı vahim olaylara işaret eden pek çok karine olduğunu belirttim ve bunları şu şekilde sıraladım: Soydaşlarımızın ölüm olayları olduğunu bildirmeleri, Türkler dahil diplomatlar ve gazetecilere ilgili bölgelere gitmek için izin verilmemesi, bölgeye giden tüm yolların tutulmuş olması ve gitmek isteyen yabancıların geri çevrilmeleri, bu bölgelerin asker ve polis tarafından adeta işgal edilmiş olması, bazı Bulgar askerlerinin mukavemet eden öldürdüklerine dair sözler sarf etmiş olmaları.

Çok çarpıcı niteliği nedeniyle ölüm olaylarının kamuoyunu ve dolayısıyla gazeteleri meşgul ettiğini, ancak sorunu ölüm olup olmadığına indirgemenin çok yanlış olduğunu, kişilerin direnmelerine rağmen zorla isim değiştirmenin, ölüm olaylarından çok daha önemli olduğunu, zira isim değiştirmeler ve diğer önlemlerle kişilerin Türklüklerine son verilmek istendiğini, diğer bir deyimle birkaç kişinin katledilmesinin çok ötesinde milli ve kültürel aidiyetin tahrip edilmesinin amaçlandığını, konunun bu cephesinin ilke olarak bizi daha fazla ilgilendirmesi gerektiğini düşündüğümü belirttim.

Bulgarların 'durup dururken' neden bu harekete tevessül ettiklerinin zihinlerde bir soru yarattığını, ancak bu hareketin durup dururken değil, çok önceden başladığını, fakat olayların sayısı az olduğu için dikkat çekmediğini söyledim. Yoğun bir kampanya ile işi bir çırpıda bitirmenin nedenine gelince, bunu Türkiye'nin durumunda aramanın doğru olacağını, birkaç yıl sonra, Türkiye'nin uluslararası durumu çok daha güçlü olacağından, böyle bir kampanyayı gerçekleştirmelerinin çok daha zor olacağını düşünmüş olabileceklerini ifade ettim.

Konuşma süresinde sözüm kesilmedi. Bitirdikten sonra Sanayi ve Ticaret Bakanı Cahit ARAL ayrıntıya ait bir soru yöneltti. Cevabım bittikten sonra bir sessizlik oldu. Başbakan bana teşekkür etti ve toplantıdan ayrıldım.

Devlet Bakanı Mesut Yılmaz, toplantıdan sonra gazetecilere yaptığı açıklamada ‘Bulgaristan’da yaşayan 1 milyona varan Türk azınlığına isim ve din değiştirmeleri konusunda baskı yapıldığını’ söyledi. Bu ifadesi bir gazetede (Milliyet, 19 Şubat 1985) tarafından ‘Resmi ağızdan ilk kez Bulgaristan’ı açık bir şekilde suçlama’ olarak yayımlandı. Benim Bakanlar Kurulunda bu baskularla ilgili bilgi sunduğumu da belirten Yılmaz, ‘Bakanlar Kurulu bu baskuların devam etmesi, basın mensuplarının baskı uygulanan bölgelere girmelerinin engellenmesi, dolayısıyla tatmin edici bilgi elde edilememesi nedeniyle, başvurulacak tedbirleri görüştü. Bu konuda yarın yapılacak TBMM’deki gizli oturumda bilgi verilecektir. Bulgaristan’ın Ankara Büyükelçisi de yarın Dışişleri Bakanımızla görüşecektir’ dedi. Yılmaz, ayrıca gazetecilerin bir sorusunu şu şekilde cevaplandırdı: ‘Göç anlaşması veya kapuların açılması konusu tek tek taraflı değildir. Bulgarlarla mutabakata varmak gereklidir. Türk hükümeti çok taraflı tedbirler düşünmektedir. Türk Hükümetinin meseleyi barışçı yollardan ve ikili olarak çözümlene arzusu halen geçerlidir. Göç konusu dahil, çok değişik konular üzerinde düşünüyoruz.’⁷

Türk azınlığının Türklüğünü silerek yok etmeye çalışan Bulgaristan’a karşı Türkiye’nin izleyeceği yeni politikanın ucu görünmüştür. Bu politikanın oluşturulmasında Büyükelçi Ömer Engin Lütem’in doğrudan ve birinci derecede rolü olmuştur. Öncelikle Lütem’in raporları, önerileri sonucunda Bulgaristan’daki Türk azınlığı sorunu, Türk Hükümeti’nin gündemine oturmuştur. Lütem’in Ankara’ya gelip önce Dışişleri Bakanlığına, ardından Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kuruluna sözlü olarak izahat vermesi üzerinedir ki Türkiye’nin yeni politikası şekillenmiştir.

20 Şubatta TBMM’de gizli genel görüşme yapıldı. Büyükelçi Lütem bu görüşmede hazır bulundu.

22 Şubat Cuma günü Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Büyükelçi Necdet Tezel, Bulgar Büyükelçisi Agir Konstantinov’u makamına çağırarak kendisine bir nota verdi. Notada, “*Bulgaristan ile iyi komşuluk ilişkilerini geliştirmeye önem veren Türkiye, iki ülke arasında mevcut sorunları, geniş kapsamlı göç anlaşması konusu da dahil olmak üzere, Dışişleri Bakanları düzeyinde ele alınıp görüşülmesini teklif etmektedir*” denildi. Bu teklife en kısa zamanda cevap beklendiği de belirtildi.

Türk notası kısa ve ılımlıydı. Türkiye gereksiz polemiğe girmeden soruna çözüm

⁷ Lütem, *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989*, Cilt I, s. 230-234.

aramaktaydı. Buna karşılık Bulgar tarafı, Bulgaristan'da Türk olmadığını iddia ederek işi demogojiye ve polemige kaydirdi.

Bulgaristan'la yıllarca sürecek bir boğuşmadır başladı.

Türkiye'nin İzlediği Politika

Türk azınlığını zor kullanarak asimile etmeye çalışan Bulgaristan'a karşı Türkiye'nin izlediği politikanın başlıca unsurları şunlar olmuştur:

1. Türkiye, Bulgaristan'a geniş kapsamlı bir göç anlaşması önermiştir. Bu, "Türkleri istemiyorsanız, bize verin" anlamına geliyordu. Ne var ki Bulgarlar, ucuz el emeğini kaçırmamak için, bu öneriyi kabul etmemişlerdir. Ancak barışçı bir öneriyi kabul etmedikleri için, dış dünyaya karşı, özellikle Batı Avrupa ve ABD'ye karşı zor duruma düşmüşlerdir.

Türkiye gereksiz polemige girmeden soruna çözüm aramaktaydı. Bulgar tarafıysa, Bulgaristan'da Türk olmadığını iddia ederek işi demogojiye ve polemige kaydirdi.

2. Türkiye, Bulgar yönetiminin asimilasyon politikasına karşı yurt içinde ve yurt dışında bir kınama kampanyası yürütmüştür. Bu kampanya ile Bulgar politikasının çirkin yüzü dosta düşmana teşhir edilmiştir. Yurt içinde birçok yerde büyük protesto mitingleri yapılmış, nutuklar, pankartlar, sloganlarla Jivkov lânetlenmiştir. Bulgar politikası aynı şekilde yurt dışında düzenlenen yürüyüşler, mitinglerle de kınanmıştır. Yürütülen bu kampanya bağlamında, Türk Tarih Kurumu gibi, Üniversiteler gibi, Odalar Birlikleri gibi çeşitli kurum ve kuruluşlar tarafından konferanslar, bilimsel toplantılar, yayınlar da yapılmış ve Bulgar iddiaları tarihçiler, uzmanlar tarafından çürütülmüştür. Yine bu yıllarda Bulgaristan Türklerini tanıtıcı yayınlar da yapılmıştır.⁸

8 Yurt içinde yürütülen Bulgaristan'ı kınama kampanyasına, Bakanlığımızın izniyle, Elçi ve Türk Tarih Kurumu üyesi sıfatıyla, ben de şahsen katıldım: birçok yerde konuşmalar yaptım, konferanslar verdim, bilimsel toplantılara bildirimler sundum, Bursa'da düzenlenen dev protesto mitingini yerinde izleyip Makama rapor ettim, iç ve dış kamuoyuna dönük birçok makale yazdım. Ayrıca o yıllarda olağanüstü yoğun bir çalışmayla yazdığım şu kitaplarım yayımlandı:

1) *Türk Basınında Bulgaristan Türkleri Zorla Ad Değiştirme Sorunu*, Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara: 1985, XXV+750 sayfa; 2) *Bulgaristan Türkleri, 1878-1986*, Bilgi Yayınevi, Ankara: 404 sayfa, 18 fotoğraf; 3) *Turkish Minority Education and Literature in Bulgaria*, Ministry of Foreign Affairs Press, Ankara: 1986, 56 sayfa; 4) *Turkish Press in Bulgaria, Its History and Tragedy, 1865-1985*; Ministry of Foreign Affairs Press, Ankara: 1986, 48 sayfa; 5) *Glimpses on the Turkish Minority in Bulgaria, Directorate General of Press and Information*, Ankara: 1986, 31 sayfa; 6) *The Turks of Bulgaria, 1878-1985*, London: 1988, XVII+329 sayfa; 16 fotoğraf; 7) *Rumeli'den Türk Göçleri, Cilt III: (1880-1885), Turkish Emigrations From the Balkans*, Vol. III, (1880-1885), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1989, CXXXII+715 sayfa; 8) *The Turks of Bulgaria in International Fora, Volume I (1885)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1990, 279 sayfa; 9) *The Turks of Bulgaria in International Fora, Volume II (1886)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1990; 354 sayfa.

3. Türkiye, Bulgaristan'la olan ilişkilerini asgariye indirmiştir. Kültürel ve sportif temaslar sıfıra inmiş ve ticaret çok azalmıştır. Bu arada Bulgaristan'dan alınmakta olan elektrik alımı durdurulmuştur.

4. Türkiye Bulgaristan'ın, antlaşmaları ve hukuku çiğneyerek yürüttüğü asimilasyon politikasını diğer ülkelere ve uluslararası kuruluşlara taşımış, Bulgaristan'ın tutumunu yabancı ülkelere ve uluslararası kurtuluşlara şikâyet etmiştir.

Evet, bu politikanın oluşturulmasında, şekillenmesinde Büyükelçi Ömer Engin LÜTEM'in birinci derecede rolü olmuştur. Lütem, zaman zaman Sofya'dan Ankara'ya çağırılmış, Bakanlığa ve Hükümete uzun uzun bilgi vermiş, yürütülen politikayı, duruma ve gelişmelere göre yönlendirmiş, hızlandırmış, kamçulamıştır. Lütem, Bulgarların bu insanlık dışı asimilasyon politikasını yenilgiye uğratıncaya, çökertinceye kadar Sofya'da, suyun başında kalmış ve ancak bu Bulgar politikasının iflas ettiğini görererek Bulgaristan'dan ayrılmıştır.

O yıllarda Sofya'da Ömer Engin LÜTEM'in Büyükelçi olarak bulunması Bulgaristan'da yaşayan soydaşlarımız için büyük bir şans olmuştur, kanısındayım. Çünkü Lütem, Bulgaristan Türklerine gönülden kanat germiş, bu milli davaya dört elle sarılmış, soydaşlarımızı Bulgar zulmünden kurtarmak için olağanüstü bir gayret sarf etmiştir.

O zor dönemde Alev KILIÇ, Ünal ÇEVİKÖZ, Tahsin BURCUOĞLU gibi çok değerli genç meslektaşlarımızın, Büyükelçinin yardımcıları olarak Sofya'da görevlendirilmiş olmaları da Lütem için bir şans olmuştur denilebilir. Eski bir personelci olan Lütem, bu şansı belki kendi yaratmış, bu gençleri belki kendi seçip yanına almıştır. Orasını bilemiyorum. Ne olursa olsun, bu değerli ekip, elbirliğiyle, Sofya'da, Bulgar asimilasyon politikasına karşı çetin bir savaş vermiş ve başarılı olmuştur. O yıllarda Türkiye'nin Sofya Büyükelçiliği çok iyi çalışmıştır.

Tarihçi gözüyle Sofya'dan gelip geçmiş Cumhuriyet elçilerimizi inceledim. Hepsi görevlerini yapmışlardır. Tarihe şu notu şu notu da düşmeden geçemiyorum: Sofya'da görev yapmış elçilerimiz arasında, Bulgaristan'daki soydaşlarımızı korumaya kendilerini vermiş, bu uğurda canla başla çalışmış, didinmiş, yırtınmış ve başarılı olmuş iki elçi gördüm, diyebilirim. Biri, Ortaelçi Ridvanbeyoğlu Hüsrev GEREDE, diğeri Büyükelçi Ömer Engin LÜTEM'dir.

İzlenen Politikanın Sonuçları ve Jivkov'un Devrilmesi

Türkiye'nin, Bulgaristan'ın yaptıklarını dünyaya teşhir edip Sofya Hükümeti'ni şikâyet etmesi karşısında yabancı devletle farklı tutumlar almışlardır.

Sovyetler Birliği ve diğer komünist ülkeler suskun kalmışlar, açık olarak Bulgaristan'a destek vermemişlerdir. Bu ülkeler zaman zaman bu sorunu Bulgaristan'ın bir iç işi gördükleri yolunda açıklamalar yapmışlardır. Komünist ülkelerin ve özellikle Sovyetler Birliği'nin, Jivkov yönetiminin yaptıklarına arka çıkmamaları, komünist Bulgaristan'da düş kırıklığı yaratmıştır. Bulgaristan, en çok ihtiyaç duyduğu bir dönemde desteksiz ve yalnız kalması Bulgaristan'da düş kırıklığı yaratmıştır.

Türkiye'nin Avrupalı müttefikleri de bu olaya karışmamaya çalışmışlardır. Yani Türkiye, Avrupalı müttefiklerinden destek görmemiştir. Müttefikimiz Avrupalıların bu tutumunun bir nedeni, o dönemde Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkeleri ile iyi ilişkileri sürdürmeleridir, denilebilir. Sovyetler Birliği "açıklık " ve "yeniden yapılanma" diye bir açılım yapmaya çalışırken Batı Avrupalılar Bulgaristan'la bozuşmak istememişlerdir diye açıklanabilir. Ancak, Avrupa kıtasında, silah zoruyla asimile edilmek istenen bir toplum, Türk ve Müslüman olmayıp da bir başka soydan ve başka dinden olsaydı, Batı Avrupalılar, Bulgaristan'ı yerden yere vururlar, insan hakları, azınlık hakları çiğneniyor; hak ve hukuku ayaklar altına alınıyor diye yaygara koparırlardı. Türkler zulüm görürken Avrupalılar susmuşlardır.

Buna karşılık ABD, Türkiye'ye tam destek vermiştir. Amerika'nın bu tutumu, Başkan Reagan'ın Sovyetler Birliği ve müttefiklerini, insan hakları konularında eleştirmeyi öngören bir sonucudur. Ne olursa olsun ABD, o yıllarda Bulgaristan'ı eleştirmesi Türkiye'nin işine yaramıştır. Amerika, her uluslararası forumda Türkiye'yi desteklemiş ve Bulgaristan'ı zor duruma sokmuştur.

Türkiye, sorunu çeşitli uluslararası kuruluşlara götürmüştü. Bu arada İslam Konferansı Örgütü (İKÖ), sorunu incelemek üzere Bulgaristan'a bir heyet göndermeye karar vermiş. Bulgar Hükümeti, istemeye istemeye bunu kabul etmek durumunda kalmış. Bulgaristan'a giden İKÖ Heyetinin hazırladığı rapor Bulgaristan'ın aleyhine olmuştur.

Türkiye, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) mekanizmalarını işleterek, Türkiye'deki yakınlarının talebi üzerine bazı soydaşlarımızın Türkiye'ye getirilmelerini sağlamıştır. Bu yolla yaklaşık 300 kişi Türkiye'ye gelmiştir.

Bu arada dünya halter şampiyonu Naim SÜLEYMANOĞLU, Avustralya'da Bulgar milli takımından kaçarak Türkiye'ye sığınması ve Türkiye'ye getirilmesi, yalnız Türk basınında değil dünya basınında da büyük yankı bulmuş ve soydaşlarımızın Bulgaristan'daki zor durumunu geniş kitlelerce öğrenilmesine yol açmıştır.

Bulgar Hükümeti'nin asimilisasyon politikası sonunda iflas etmiş ve Todor Jivkov sonunda, 29 Mayıs 1989 günü, sınırı Türklere açmış ve iki buçuk ay içinde yaklaşık

320 bin soydaşımız vizesiz Türkiye'ye giriş yapmıştır. Bulgaristan'da Türk yoktur diyen Bulgar Hükümeti, dalga dalga Türkiye'ye gönderilen bu Türklerle kendi kendini yalanlamıştır. Ancak, soydaşlarımızı da perişan etmiştir. Türklerin bu zorunlu göçü Todor Jivkov'un devrilmesinin nedenlerinden biri olmuştur.

Büyükelçi Ömer Engin LÜTEM, tam bu zorunlu göç sırasında, 17 Haziran 1989 günü Bulgaristan'dan temelli olarak ayrılmıştır. O yıllarda Bulgaristan'da iki yıl görev yapan yabancı elçilere bir nişan veriliyormuş. Sofya'da altı yıl görev yapmış olan Büyükelçi Lütem, bu nişanı almayacağını önceden Bulgar makamlarına dolaylı biçimde duyurmuş ve nişanı almamıştır.

Todor Jivkov Yargılanmadan Kalmıştır

Bulgaristan'da Türk yoktur diyen Bulgar Hükümeti, dalga dalga Türkiye'ye gönderilen bu Türklerle kendi kendini yalanlamıştır.

Todor Jivkov, Türk azınlığına yapılan zulümlerden, soydaşlarımızın isimlerinin silah zoruyla değiştirilmesinden sorumlu, baş sorumlu idi.

Dahası Bulgaristan Türklerinden birçok kişinin katledilmesinden de sorumlu idi. Olaylar sırasında kaç soydaşımızın öldürülmüş olduğu tam olarak tespit edilememiştir. Bulgaristan'da rejim

değiştikten sonra, zorla isim değiştirilmesi sırasında 32 kadar soydaşımız şehit edilmiştir.

Bu cinayetlerden Todor Jivkov şahsen sorumlu tutulabilir, yargılanabilir, mahkûm edilebilirdi. Boşnakları öldüren "Sırp Kasabı" Miloşeviç mahkûm ediliyor da masum Türkleri öldüren "Bulgar Kasabı" Todor Jivkov ve suç ortakları neden cezasız kalıyorlar"

Büyükelçi Lütem Sofya'dan Üç Cilt Kitapla Döndü

Büyükelçi Ömer Engin LÜTEM, soydaşlarımızı zulümden korumak ve kurtarmak için Sofya'da, altı yıl boyunca çetin bir mücadele vermekle kalmadı; aynı zamanda takdir edilecek, gıpta edilecek ve örnek alınacak bir güzel iş daha yaptı: Sofya'dan üç ciltlik bir eserle yurda döndü.

Yazdığı ve yayınladığı bu kitapları şunlar

Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1985, Cilt I: 1983-1985, ASAM, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara: 2000, XX+600 sayfa, Dizin ve harita.

Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1985, Cilt I: 1986-1987, ASAM, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara: 2006, XXIV +672 sayfa;dizin, metin dışında 16 sayfa fotoğraf.

Üçüncü cilt henüz yayınlanmamıştır. Onun da yakında yayınlanacağını umuyorum.

Kaynak olarak kullandığım, içinden alıntılar yaptığım kitabın birinci cildini Lütem, rahmetli büyükbasına ithaf etmiş: “*Mehkeme-i Temyiz Reislerinden Şumnu doğumlu Büyükbabam Mehmet Emin Bey’in (1863-1927) anısına...*” demiş. Cilt şu bölümlerden oluşuyor:

Birinci Bölüm: I-Bulgaristan hakkında ön bilgiler (s.1-30), II- 1980’li yılların başında Bulgaristan (s.31-41), III-1980’li yılların başında Türkiye-Bulgaristan ilişkileri(42-54), IV-Bulgaristan’da Türk azınlığı (s.55-84);

İkinci Bölüm: 1983 ve 1984 Yılları: I-Göreve Başlayış (s. 85-118), II-1983 ve 1984 yıllarında Bulgaristan’da gelişmeler (s 119-127), III-1983-1984 yıllarında Türkiye-Bulgaristan ilişkileri (128-172);

Üçüncü Bölüm: 1985 Yılı: I-İsim değiştirme kampanyası ve yankıları (s 173-214), II- Yeni Türk politikasının saptanması (215-247), Yeni Türk politikasının uygulanması (248-259), Kamuoyunun tepkileri (s. 260-274); III-Bulgaristan’ın mukabil tutumu ve faaliyetleri (s. 275-301), IV-Notalar düellosu (s. 302-338), V-Krizler dönemi ve diğer gelişmeler (s. 339-417), VI-Türk azınlığının durumu: A. Türk azınlığının durumunu saptamak için çalışmalar (s. 418-438), B. Türk azınlığını asimile etmek için uygulanan önlemler (s. 439-469), C. Türk azınlığı ile ilgili diğer gelişmeler (s. 470-488), VII-Türk Azınlığı karşısında diğer devletlerin tutumu ve bu konunun uluslararası kuruluşlarda ele alınması (489-572) ve Kısaltmalar, Kaynaklar ve Dizin (s. 573-600) + Bulgaristan’ın idari taksimatını, Türk azınlık nüfusunun yaşadığı ilçeleri ve oralandaki nüfus oranlarını gösteren renkli bir harita.

Bu ilk cilt yalnız 1983-1985 yıllarını, ikinci cilt de 1986-1987 yıllarını kapsamaktadır. Yayınlanmasını beklediğimiz üçüncü cilt de herhalde 1988-1989 yıllarını kapsayacak, böylece Lütem’in Sofya’daki altı yıllık Büyükelçilik dönemi tamamlanmış olacaktır.

Kitap, meslektaşlarımızca örnek alınabilecek, onları da aktif görevdeki hizmetlerini kitaplaştırmaya özendirerek nitelikte bir eserdir. Bunun ötesinde kitap, Türkiye-Bulgaristan ilişkileri, Bulgaristan Türk azınlığı üzerinde çalışacak, özellikle 1980’li yıllarını araştıracak tarihçiler, siyaset bilimciler için birinci sınıf bir ana kaynaktır. Büyükelçi Lütem, Türk Milli Kütüphanesine kalıcı bir eser bırakmıştır. Bu kitabın İngilizceye ve Bulgarcaya da çevrilmesi yararlı olur.

Büyükelçi Lütem Ermeni Sorunu Uzmanıdır

Lütem, Sofya'ya Büyükelçi atanmadan önce, 1981-1983 yıllarında, Dışişleri Bakanlığı'nda İstihbarat Araştırma Dairesi Genel Müdürlüğü yapmıştır. O yıllar Ermeni terörünün en azgın olduğu yıllardı. Ermeni teröristler, yurt dışında görevli Türk diplomatlarına karşı sistematik suikastlar düzenliyorlardı. Bu Ermeni seri katilleri, dört kıtada (Avustralya dahil) kırka yakın görevimizi şehit etmişlerdi. Lütem'in başında bulunduğu genel müdürlük Ermeni terör eylemlerini de izlemekteydi.

Lütem de o yıllardan beri Ermeni sorunu üzerinde araştırma, inceleme yapmak imkânını bulmuştur. Araştırmacı özelliği dolayısıyla bu konuda da derinleşmiş, giderek uzmanlaşmaya yönelmiştir

Lütem, asıl 1998 yılında emekli olduktan sonra kendisini tamamen Ermeni araştırmalarına vermiştir. 2000 yılında, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi'nin (ASAM) Ermeni Araştırmaları Enstitüsü'nün başına geçmiştir. 2005 yılında İnsanlığa Karşı Suçlar Araştırma Enstitüsünü kurarak başkanlığını yapmıştır. Lütem, ayrıca bu enstitülerin yayınları olan Ermeni Araştırmaları, Review of Armenian Studies ve Uluslararası Suçlar ve Tarih dergilerinin editörlüğünü de yürütmektedir.

Lütem, 2009 yılı Ocak ayı başından beri Avrasya İncelemeleri Merkezi'nin (AVİM) Başkanlığını yapmaktadır.

Emekliliğinden bu yana Lütem, Ermeni sorunu konusunda iyice uzmanlaşmış, bu alanda görüşlerine başvurulmuş bir otorite olmuştur.

Evet, Ömer Engin LÜTEM, Emekli Büyükelçidir; üç bilimsel derginin editörlüğünü, Stratejik Araştırmalar Merkezinin Başkanlığını yapmıştır, Üniversitede doktora öğrencilerine ders vermektedir; Terazi Yayıncılığını kurmuştur, kendi kurduğu bu yayınevinde kitaplar yayınlamaya da başlamıştır. Kısacası, çok yönlüdür.. Dışişlerinden emekli olduktan bu yana da, aktif görevdeki çalışkanlığını ve üretkenliğini sürdürmektedir. Tek başına bir kurum gibi çalışmaktadır

Kendisini bildim bileli çok çalışkan ve üretken bir kişi olan **Lütem**, Ermeni araştırmaları yapan enstitülerin başında da kendisini yoğun biçimde araştırmalara vermiş, üst üste yayınlar yapmıştır.

Ermeni sorunu üzerine Lütem'in pek çok makalesinden başka, son yıllarda şu kitapları da yayınlanmıştır:

-Ömer Engin LÜTEMi **Ermeni Sorunu: Temel Bilgi ve Belgeler Genişletilmiş 2. Baskı**, Terazi Yayıncılık, Ankara: 2009, XIV+504 sayfa, metin içinde renkli 6 harita

-Ömer Engin LÜTEM, *The Armanian Question: Basic Knowledge and Documentation*, Terazi Yayıncılık /Terazi Publishing, Ankara: 2009; XIV+446 pages, and 6 maps.

-Ömer Engin LÜTEM, *Ermeni Terörü*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını, Ankara: 2007, 54 sayfa

-Ömer Engin LÜTEM, *Armenian Terror*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını, Ankara: 2007, 54 sayfa

Lütem'in bu kitaplarından özellikle i *Ermeni Sorunu: Temel Bilgiler ve Belgeler* adlı kitap ve bunun İngilizce baskısı birer temel kaynak niteliğindedir.

Bu kitapta LÜTEM'in üç değerli araştırması ve 76 adet temel belge yer almaktadır. Araştırmaları: (i) Lozan'dan Sonra Ermeni Sorunu, (ii) Ermeni Sorununun Uluslararası İlişkiler Boyutu ve (iii) Karabağ Sorunu başlıklarını taşımaktadır. "Karabağ Sorunu" başlıklı araştırma, bu konuda bizde yapılmış en kapsamlı araştırmalardan biridir.

Kitaptaki Belgeler, Ermeni sorununun yaklaşık yüzyıllık bir dönemi kapsamaktadır:10 Ağustos 1920'de Osmanlı Devletine dikte edilmiş Sevr Antlaşmasından 14 Mart 2008 de Karabağ Sorunu hakkında Birleşmiş Milletler Genel Kurul kararına kadar gelmektedir. Bu belgeler, eskilerin "Ermeni gailisi" dedikleri Ermeni sorunu üzerinde araştırma yapacak olanların mutlaka başvurmaları ve yararlanmaları gereken ana kaynak niteliğindedir.

Yukarıdaki kitapların ikisi "Terazi Yayıncılık" tarafından basılmıştır. Terazi Yayıncılık da Ömer Engin LÜTEM'in kurduğu bir yayınevidir.

Bir not daha ekleyelim: Ömer Engin LÜTEM, 2006 yılından beri Orta Doğu Teknik Üniversitesi Tarih Bölümünde Emergence and Evolution of the Armenian Question (Ermeni Sorunun Çıkışı ve Gelişmesi) başlıklı yüksek lisans dersini vermektedir.

Ömer Engin LÜTEM bütün bu çalışmaları emeklilik döneminde yapmaktadır.

Böylesine verimli bir emeklilik dostlar başına!

Değerli sınıf arkadaşımı yürekten kutluyor ve kendisine sağlıklı, verimli upuzun bir ömür diliyorum.

